

VLADO KOTNIK¹

Misliti intervju: k epistemologiji neke intersubjektivne terenske metode (1. del)

Izveček: V članku je predstavljena problematika razumevanja in izvajanja intervjuja kot prevladujoče oblike empiričnega kvalitativnega raziskovanja. Uveljavlja se interdisciplinaren pogled na epistemologijo te specifične intersubjektivne terenske metode, čeprav se predpostavlja, da je antropološka znanost metodo intervjuja kot načina terenskega zbiranja podatkov in informacij bržčas pripeljala do najbolj diferenciranih rab in sofisticiranih osmislitev. Rdeča nit besedila je nenehna prilagodljivost, spremenljivost in zamenljivost subjektivnih in objektivnih pozicij, ki jih v intervjuju vzpostavljata raziskovalec in informator. Da bi lažje razumeli fluidno, fleksibilno in priložnostno skonstruiranost tega interpersonalnega razmerja v intervjujski situaciji, avtor predlaga osem perspektiv, utemeljenih na uveljavljenih teorijah nekaterih nosilnih mislecev s področja družboslovja in humanistike, ki so lahko v pomoč pri refleksiji položajev, vlog, investicij in početij obeh protagonistov intervjujskega dogodka: performativna perspektiva, izhajajoča iz teorije govornih dejanj (John L. Austin); polifonična perspektiva, utemeljena na teoriji izjavljanja (Oswald Ducrot); interpelacijska perspektiva, razvita na podlagi teorije ideologije (Louis Althusser); diskurzivna perspektiva, podprta s teorijo oblasti (Michel Foucault); psihoanalitična perspektiva, osrediščena okrog teorije nezavednega (Sigmund

¹ Dr. Vlado Kotnik je docent za področje socialne antropologije in predavatelj medijskih študijev na Oddelku za medijske študije Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru. E-naslov: vlado.kotnik@guest.arnes.si.

Freud); etnografska perspektiva, okronana s teorijo refleksivnosti (Pierre Bourdieu); mnemonična perspektiva, osnovana na teoriji spomina (Maurice Halbwachs); dramaturška perspektiva, oprta na teorijo interakcije (Erving Goffman). Naj intervju vzamemo kot raziskovalno metodo, specifično družbeno srečanje ali kot serijo nalog, ki jih uresničujeta raziskovalec in respondent, je jasno, da gre pri vsakem intervjuju za edinstven dogodek specifičnega človeškega stika in komunikacije.

Ključne besede: intervju, terensko delo, raziskovalne metode, etnografija, antropologija

UDK: 165:001.891

Thinking the Interview: On the Epistemology of an Intersubjective Field Method (Part I)

Abstract: The paper presents the complex issue of understanding and conducting an interview as the predominant form of empirical qualitative research. The epistemology of this particular intersubjective field method is viewed from an interdisciplinary perspective, despite the assumption that the interview method as a means of collecting data and information has been brought to the most differentiated uses and sophisticated reflections by the anthropological science. The red thread of the text's argument is the constant adaptability, changeability and interchangeability of the subject and object positions which are established by researcher and informant in an interview. For an easier grasp of the fluid, flexible and circumstantial construction of the particular interpersonal relationship within an interview situation, the author proposes eight perspectives, based on well-established theories of some important thinkers in the field of the social sciences and humanities, which may be helpful in reflecting on the positions, roles, investments, and doings of the two protagonists within an interview situation:

performative perspective, derived from the theory of speech acts (John L. Austin); polyphonic perspective, based on the theory of enunciation (Oswald Ducrot); interpellational perspective, developed on the basis of the theory of ideology (Louis Althusser); discursive perspective, underpinned by the theory of power and authority (Michel Foucault); psychoanalytic perspective, centred around the theory of the unconscious (Sigmund Freud); ethnographic perspective, capped by the theory of reflexivity (Pierre Bourdieu); mnemonic perspective, grounded on the theory of memory (Maurice Halbwachs); dramaturgical perspective, supported by the theory of interaction (Erving Goffman). Whether the interview is taken as a research method, a special social encounter or a series of tasks to be performed by interviewer and interviewee, it is clear that each and every interview is a unique event of specific human contact and communication.

Key words: interview, fieldwork, research methods, ethnography, anthropology

Uvod

Teško si je zamisliti kakšno resno družboslovno ali humanistično raziskovanje brez terenskega dela oziroma kvalitativnega zbiranja podatkov, saj je to eden najpomembnejših postulatov pridobivanja empiričnih podatkov, informacij, znanj, pričevanj, izpovedi in ljudske vednosti v nekaterih znanostih, denimo v socialni ali kulturni antropologiji, etnologiji, folkloristiki, sociologiji, ustni zgodovini, lingvisti, socialni in kognitivni psihologiji. Intervju je postal prevladujoča oblika kvalitativnega raziskovanja, toda zdi se, da je antropološka znanost metodo intervjuja zaradi notranjih potreb discipline in zu-

nanjih zahtev raziskovalnega okolja prignala do najbolj diferenciranih rab in sofisticiranih osmislitev. Bržčas tudi zato, rečeno z antropologinjo Ireno Šumi, *“ker je nerazrešljivo razpeta v krog zvrstne identičnosti subjekta in objekta”*.² Intervju je v nekaterih intelektualnih tradicijah postal tako uveljavljeno metodološko orodje, da je pri številnih znanstvenih rabah, zlasti pa pri psevdoznanstvenih aplikacijah (npr. v trženju izdelkov in storitev, oglaševanju, organizacijskih vedah ipd.) večinoma docela razrešen sleherne epistemološke nesamoumevnosti glede svoje temeljne družbene skonstruiranosti. Namen tega članka je zato enemu najbolj uveljavljenih metodoloških pristopov v družboslovju in humanistiki pridati preciznejšo konceptualno markacijo in epistemološko refleksijo. Dolgo časa je nad terenskim delom in z njim povezano etnografijo, katere intervju je eden od konstitutivnih elementov empirične eksekucije raziskovanja, imela primat antropološka znanost. Terensko delo in iz njega izhajajoča izdelava etnografije še danes veljata za bistvo antropološkega raziskovanja in sta konstitutivna elementa antropološkega metodološkega instrumentarija. Etnografija je za socialne in kulturne antropologe to, kar je laboratorij za biologe in kemike, kar je observatorij za astronome, kar je arhiv za zgodovinarje, kar je anketna raziskava za sociologe, kar je notno gradivo za muzikologe, kar je gledališka predstava za teatrologe, kar je kavč za psihoanalitike. Etnografija, ki se pogosto, čeprav ne povsem točno, enači z uveljavljenim antropološkim metodološkim postopkom *“opazovanja z udeležbo”*, temelji na preprosti ideji, da je razumevanje tega, kaj ljudje počnejo, in kako to, kar počnejo, sami razumejo, najboljše preveriti na način neposrednega opazovanja njihovih početij na kraju samem, kjer potekajo njihove prakse, ter sprotnega preverjanja videnega s pomočjo pogovorov, pomenkov bodisi med samo

² Šumi, 2000, 9.

akcijo opazovanih bodisi ob posebej določenih situacijah za pogovor. Pogovor z ljudmi je hrbtenica etnografskega raziskovanja. Na ta način je možno z ljudmi vzpostaviti takšno vrsto zaupljivega ali blizkega oziroma do neke mere že kar "intimnega" odnosa, ki raziskovalcu omogoča poglobljen in večplasten uvid v njihovo družbeno realnost. Ta metodološki imperativ je bil v preteklosti pospremljen s predstavo, da je za takšen kvalitativen uvid potrebno daljše časovno obdobje antropološkega spremljanja ljudi pri njihovih vsakodnevnih opravilih ali profesionalnih praksah. Žal je ta metodološka zahteva po časovno dolgotrajnejšem in socialno nepretrganem bivanju raziskovalcev med ljudmi kot njihovimi objektiviranimi subjekti proučevanja danes čedalje manj mogoča, in to ne le zaradi spremenjenih razmer akademskega dela na univerzah in raziskovalnih inštitutih, ampak tudi zaradi znatne razširitve antropološkega raziskovanja na nove terene, ki takšnega vsakodnevnega in sistematičnega spremljanja ne omogočajo. Prav princip dolgotrajnega opazovanja z udeležbo na terenu so antropologi namreč dolgo časa imeli za identitetni simbol svoje discipline; torej kot nekaj, po čemer se antropologija bistveno razlikuje od vseh drugih humanističnih in družbenih znanosti.³ Spoznanje, da antropologi čedalje težje delujejo v skladu s tem tradicionalnim metodološkim imperativom, je bilo pospremljeno z velikim nelagodjem in se je zato izteklo v intenzivno iskanje ter preizpraševanje nove postkolonialne "antropološke identitete". Omenjene omejitve so zahtevale premislek nekaterih metodoloških prilagoditev klasičnega antropološkega terenskega dela. Glavna prilagoditev danes praviloma najdeva dokaj "varen metodološki pristan" v kombinira-

³ Za podrobnejšo seznanitev gl. Stocking, 1983; Clifford, 1983, 118–146; Fabian, 1983; Clifford & Marcus, 1986; Clifford, 1988; Hammersley & Atkinson, 1992; Van Maanen, 1995; Michrina & Richards, 1996; Amit, 2000; Brown & Dobrin, 2004; Bernard, 2011 in 2012; Bernard & Ryan, 2010.

nju različnih formaliziranih oblik empiričnega raziskovanja, od krajših bivanj, diskontinuiranega spremljanja terena, izvajanja različnih vrst intervjujev znotraj ali "zunaj terena" (denimo pri delu v institucijah, delovnih organizacijah ali družinskih miljejih), zbiranja življenjskih zgodb, beleženja pričevanj, visoko strukturiranih pomenkov tipa vprašanje-odgovor, neformalnih konverzacij do mimobežnih izmenjav med nepredvidenimi srečanji. Če pristanemo na ta novi eklektično sestavljeni epistemološki imenovalci v antropologiji, lažje razumemo trditve nekaterih naprednih antropologov, da se fotografski atelje, klub poslušalcev gramofonskih plošč, filmski studio, gejevski bar, ulica prodajalk ljubezni, televizijska oddaja, radijska postaja, uredništvo časopisa, oglaševalska agencija, tekstilna tovarna, visokotehnološko podjetje, virtualni svet spletnega portala ali interaktivna raba mobilnega telefona ne razlikujejo veliko od klasičnih terenov. Toda tovrstni novi antropološki tereni za disciplino niso pomenili le metodološkega izziva, ampak so postali podlaga za kreiranje številnih novih antropoloških "laboratorijev", tj. družbenih prostorov, iz katerih v zadnjih desetletjih vznikajo številna nova spoznanja, pomembna za razumevanje delovanja današnjih in preteklih družb ali njihovih posameznih regionalno ali lokalno določenih okolij.

Danes se znamenita antropološka terenska metoda izvaja zelo prilagojeno, zlasti v obliki neformalnih, nestrukturiranih, polstrukturiranih ali celo zelo strukturiranih intervjujev, zaradi česar bi bilo treba ponovno premisliti subjektne in objektne pozicije, ki definirajo intervjujsko situacijo in iz katere nato raziskovalci konstruirajo zgodbo o svojih objektiviranih subjektih proučevanja. Raziskovalci s pomočjo te metode proučujejo človeške skupnosti, družbene situacije, kulturne lege človekovega bivanja in udejstvovanja ter zbirajo podatke o njih. Zabeležen in na ustrezen analitski način ovrednoten kolektiviziran rezultat te terenske izkušnje je etnogra-

fija. V antropološki znanosti danes etnografija pomeni oznako za vsako raziskovalno delo, ki prinaša izvirne empirične podatke, pridobljene na način kvalitativne metode terenskega opazovanja z udeležbo, ki pa se večinoma izvaja s pomočjo intervjujev. K prevladi intervjujskega pristopa je prispevalo bržčas tudi razočaranje nad kvantitativnimi metodami, ki so dolgo prevladovale v družbenih znanostih. Danes raziskovalne intervjuje uporabljajo mnoge discipline družbenih in humanističnih znanosti, zaradi česar so postali po svoji perspektivi in praksi sila raznolika metoda.

Ponovno si zastavljamo že večkrat postavljena vprašanja, denimo, kdo je subjekt in kdo objekt v raziskovalnem intervjuju; kaj je subjektna in objektna pozicija znotraj intervjujske situacije; kaj obsega intervjujska situacija; v kakšnem kontekstu se nekaj izreka; kako razumeti naracijo individualnih življenjskih zgodb oziroma individualnih izpovedi in kasnejšo tendenco raziskovalcev po njihovi kolektivizaciji in generalizaciji; kakšne so pasti kreiranja imaginiranega intervjujskega teritorija; kako prepoznati robove pomenov izrekanja; kako povezati izrečene artikulacije z zamolčanimi gestami, mimiko; kako lokalizirati točko pogleda v terenskem intervjuju; kje je pri vsem tem raziskovalčevo mesto in njegov pogled; kako je lahko življenjska zgodba, pričevanje ali osebna izpoved nekega intervjuvanca oziroma informatorja objekt pertinentne analize; kako je možna konsistentna interpretacija subjektivnega posredovanja tovrstnih izrek in življenjskih pripovedi. To je le nekaj vprašanj, ki si jih postavljamo v razmislek.

Mnogi raziskovalci, ki v svojih terenskih zasegih z instrumentom etnografije običajno raziskujejo zakonitosti skupinskosti, s katero so ponavadi povezani pojmi etničnosti, rasizma, drugih kultur, drugih družb, družbenih skupin, kulturnih repertoarjev ipd., se velikokrat premalo zavedajo tega, da njihov terenski pogled na družbeno skupinskost najpogosteje in najverjetneje temelji na pogostokrat pona-

vljani izvršitvi biografske metode, v kateri zasledujejo življenjsko zgodbo ali izsek življenjske pripovedi enega posameznika oziroma posameznice. Lahko bi celo vztrajali na tezi, da sleherno proučevanje družbene skupinskosti pravzaprav temelji na individualnih oziroma separiranih življenjskih naracijah. In današnje izvajanje kvalitativnega terenskega dela v obliki intervjujev je predvsem to – nabor individualnih življenjskih pripovedi. Te so torej nekakšne raziskovalne enote v nadaljnjem procesu obdelave, analize in interpretacije empirično pridobljenega gradiva. Naš namen tukaj je torej pogledati na samo mikroraven tovrstnega intervjujskega raziskovanja, v katerem se srečata iz oči v oči dve osebi, raziskovalec/zbiralec/vpraševalec (izpraševalec)/intervjujoči in informator/pripovedovalec/respondent/intervjuvanec. Ukvarjamo se z interpersonalnim razmerjem in učinki, ki jih to razmerje sproži, v intervjujski situaciji med raziskovalcem in informatorjem oziroma med subjektivnim in objektivnim pozicioniranjem, ki ga vzpostavljata v intervjuju. Pri teoretizaciji intervjujske situacije kot epistemološke dileme razumevanja in izvajanja terenskega raziskovalnega dela imamo pravzaprav opraviti s strategijami mišljenja tistih ključnih pojmov, ki bistveno determinirajo družbeno polje vsakega iz oči v oči utemeljenega človeškega razmerja. Prispevek tako predstavlja nekoliko drugačno branje teorije intervjujske situacije in teorije subjekta.

Refleksija intervjujskega načina zbiranja oziroma pridobivanja empiričnega gradiva kaže na pomembnost percepcije koncepcij, ki jih razkriva takšna raziskovalna praksa, npr. relacije med subjekti, interpersonalno oziroma intersubjektivno razmerje, intervjujska situacija, razmerje med subjektom in objektom intervjuja, pomen govornih dejanj, vloga singularnega govornega dogodka, vloga pozicij izrekanja, transformacije in komodifikacije v izreki itn. Proces pridobivanja življenjske zgodbe, spominov ali podobnih osebnih izrek neke konkretne osebe z vidika nekaterih aspektov naracije in oblik

verbalizacije ne predstavlja le življenjske zgodbe kot produkta naracije, temveč zlasti razkriva način pripovedovalčevega oziroma informatorjevega vzpostavljanja odnosa do raziskovalca, do konkretne intervjujske situacije, do intervjujske dejavnosti nasploh, do tega, kako se življenjska zgodba gradi v interpersonalnem razmerju med raziskovalcem in informatorjem, in seveda do lastne življenjske zgodbe, torej do osebne zgodovine in osebne izreke. Proces transformacije in transpozicije subjektivnih osebnih doživetij v intervjuju kot relativno formalizirani obliki medčloveške socializacije na raven naracije pomeni gonilno silo delovanj subjekta.

Misliti subjektivnost in objektivnost intervjujske situacije

Vodilno vprašanje tukajšnjega premisleka je, kako deluje subjekt kot objekt intervjujske situacije. To vprašanje kajpak terja preciznejšo formulacijo: kako deluje subjekt kot "subjekt v naraciji" (pri zbiranju življenjskih zgodb, biografski metodi, metodi ustne zgodovine, etnografskem pristopu, psihološkem intervjuvanju ipd.) v različnih okoliščinah in razmerah, ki jih postavlja interpersonalno razmerje intervjujske situacije, in kako gesto naracije lastne življenjske zgodbe prilagaja skozi momente njene produkcije. To vpraševanje je del širše in zelo kompleksne dileme, ki je bistveno zaznamovala podobo in epistemološko ozadje filozofije zadnjih nekaj stoletij, in zadeva vprašanje meja in razmerij med subjektom in objektom. Premislek geste pridobivanja singularne življenjske zgodbe, pričevanja ali izpovedi je odprla eno bistvenih dilem, kaj je v intervjuju kot specialni metodi kvalitativne raziskovalne prakse subjekt in kaj objekt proučevanja. Zdi se, da je intervjujska situacija polje nekakšne dvorezne sopostavljenosti in zapletene izmenjave subjektivnih in objektivnih pozicij. Gre za to, da se informator ali pripovedovalec za raziskovalca kot naslovnika naracije vselej kaže v vsaj dvojni vlogi: raziskovalec se mora zavedati, da ima pred sabo

najprej nekoga, za katerega bi lahko trdili, da je subjekt, še več – je subjekt v naraciji; a istočasno mora ta subjekt obravnavati kot objekt svojega raziskovanja. To pomeni, da je prisiljen, če hoče vzpostaviti analitski diskurz do izrečenega, subjektu vnaprej pripisati tudi njegovo objektnost. Ta objektnost pa ne nastane sama od sebe, torej za raziskovalca ne sme biti samoumevna ali permanentna. Zdi se, da jo rodi prav intersubjektivno razmerje, kakršno se konstituira v intervjujski situaciji. Konstituiranje intervjujske situacije je odvisno od različnih okoliščin: predpriprava na terensko delo, izbira informatorja oziroma sogovornika za analizo, načrtovanje intervjujev, formalnost ali neformalnost srečanj, urnik oziroma razpored srečanj, strategije vzpostavljanja stika z informatorjem, priprava topik pogovora, definiranje intervjujske situacije, organizacija srečanj, semantika prostora in časa, formulacija vprašanj, konceptualizacija sprejemanja in izrekanja življenjske zgodbe, strategije postavljanja vprašanj, snemanje intervjuja – vloga tehnične opreme, strategije poimenovanja in naslavljanja v intervjuju, strategije intervjuvančevega in raziskovalčevega fraziranja izrek, različne intervjujske tehnike, strategije gradnje zaupnosti itn. Upoštevajoč potrebo po refleksiji vseh teh naštetih strategij lahko predvidevamo, da je interpersonalno razmerje pomenljivo konstituirano pravzaprav v slehernem trenutku intervjujske situacije.

Strukturni in metodološki problem glede mesta subjekta in objekta bodisi v intervjujski situaciji bodisi v sami gesti informatorjeve naracije prehaja v drug problem, ki zadeva vprašanje subjektivnosti in objektivnosti zbiranja in razumevanja partikularne izreke bodisi v obliki celovite življenjske zgodbe bodisi v segmentih posameznih doživetij. Intervju je kulturni kontekst intersubjektivnega razmerja znotraj intervjujske situacije. Pri tem velja upoštevati vlogo naracije pri dekonstrukciji proučevanega objekta kot “subjekta v naraciji”. Ne glede na to, ali gre pri intervjuju za pridobivanje

življenjske zgodbe, ustne zgodovine posameznika ali za vpogled v kakšen segment informatorjevega zasebnega ali profesionalnega delovanja, se je treba zavedati, da za razumevanje izrečene vsebine ni v prvi vrsti odločilna ontološka bit konkretne fizične osebe, temveč prej specifikacija mehanizmov tvorjenja identitete in v skladu s tem logika posameznikovega delovanja v okoliščinah intervjujske situacije. Singularna intervjujska izreka (bodisi v obliki življenjske zgodbe, ustne zgodovine, avtobiografije, bodisi v obliki segmentov posameznikovih interesov) in njena naratologija sta namreč sila izmuzljivi, nikoli povsem razprostrti, kompleksni in zelo zahtevni kategoriji preučevanja, in ju zato ni mogoče v celoti vpeti v predale obstoječe teorije. Ni objektivnega življenja in ni objektivne naracije o lastni eksistenci ali doživetjih lastnega in sveta drugih. Intervjuvanje kot družbena praksa je produkt številnih nepredvidljivih situacij in že vnaprej skonstruiranega imaginarija, v katerem se vzpostavi gesta naracije. Vendarle pa se z narativno gesto intervjujska situacija konstituira kot nekaj edinstvenega in neponovljivega. To pomeni, da projekt pridobivanja empiričnega gradiva na način intervjuja teži k "naturalizaciji" tako intervjujskih okoliščin kakor izrečene oziroma izmenjane vsebine. Specialist ustne zgodovine Stephen Caunce zato opozarja: "*Verjetno boste presenečeni nad sabo, nad svojimi prirojenimi veščinami in predvsem nad tem, da so mnoge od teh veščin, ki jih uporabljate pri svojem zbiranju, pravzaprav interpersonalne veščine, ki jih vsi mi uporabljamo vsak dan in ki se jih komajda zavedamo.*"⁴

Tukajšnji namen obravnave intervjuja ni v tem, da pokažemo na banalizacijo življenjske zgodbe, ustne zgodovine ali osebne pripovedi v interpersonalni okoliščini, povezani s percepcijo subjekta v njej, ampak, nasprotno, prispeva k odpiranju prostora za refleksijo

⁴ Caunce, 1994, 5.

življenjskih izrek “neznanih” (*no names’ persons*) in z vidika prevladujočih družbenih diskurzov praviloma “nepomembnih” subjektov oziroma posameznikov “brez glasu” (*voiceless subjects*). Dekonstrukcija specifične intervjujske situacije in intersubjektivnega razmerja med dvema sogovornikoma ni nekaj samoumevnega, prav tako ne nekaj nevtralnega. Teoretizacija konteksta zbiranja in produciranja življenjskih zgodb, pripovedi in izrek odpira mesto identifikacije za vsakega raziskovalca. Lakanovsko rečeno, raziskovalec prepozna sebe oziroma svojo lastno vpetost v terenski projekt prav prek točke subjekta, ki jo percipira kot zunaj njegove lastnosti, torej kot drugo.

Paul Thompson poudarja, da je najmočnejši argument v zagovor prakticanja povsem prostotekočega intervjuja (*free-flowing interview*) povezan s tem, da njegov namen ni iskanje informacij ali evidence vrednosti na sebi, temveč kreiranje “subjektivnega” posnetka tega, kako posameznik gleda na svoje življenje kot celoto oziroma na svoj posamezni del. To vključuje, kako informator govori o svojem življenju v intervjuju, kakšen odnos gradi do svoje pripovedi, kako jo oblikuje, kako jo razporedi, kaj poudarja, kaj izpusti, katere besede uporablja in kako jih uporabi. Vse to so po mnenju Thompsona pomembni dejavniki, ki šele omogočajo razumevanje in vpogled v izvedbo vsakega intervjuja posebej. Zaradi vsega naštetega sklepa, da povsem prost intervju ne obstaja.⁵ Na tej podlagi lahko predvidevamo, da vselej obstajajo oblike vzajemne konfrontacije skozi jezik in nekakšna vrsta “boja” za interpretacijo med raziskovalcem in informatorjem na ravni razumevanja, branja, kodiranja in dekodiranja njihovih sporočil. Iz tega sledi, da projekt pridobivanja biografskega ali avtobiografskega materiala in poglobljenega vpogleda v razumevanje individualne življenjske zgodbe, pripovedi ali

⁵ Thompson, 1988, 199.

izreke ne more biti projekt, v katerem bi raziskovalec težil k iluzornemu iskanju "ene same resnice", posredovane skozi model ustne zgodovine posameznika, marveč mora raziskovalec v svoj pojmovni instrumentarij vključiti pozicijo, ki mu dovoljuje analizo posameznikove življenjske zgodbe, pripovedi ali izreke razumeti skozi perspektivo recepcije intersubjektivnih resnic, interpersonalnih verzij resnice in podob, ki jih sicer informator v procesu pripovedovanja običajno postavi na mesto resnice, svoje "resnice". To je namreč pozicija, ki jo vsi ljudje zasedamo v medsebojnih odnosih v vsakdanjem življenju. Mnogi antropologi, etnologi in nekateri predstavniki ustne zgodovine radi poudarjajo, da mora raziskovalec na terenu biti zmožen v vsakem trenutku intervjuja reflektirati svojo lastno vpetost v delo in analizirati terenske observacije z različnimi veščini, kakor so npr. izključitev potencialne absorpcije za identifikacijo z objektom raziskave, izključitev vsakršne empatije in argumenta v intervjujski situaciji, izogibanje vprašalnicam vodiljam, vzdrževanje distance in osebne vpletenosti, izogibanje angažmaju v intervjuju, izključitev indikacij, ki jih povzročijo informatorjevi pogledi na posamezno stvar, pasiven oziroma rezerviran odnos do informatorjevih izrečenih insinuacij, namigov, pretenzij itn. Toda treba se je zavedati, da so ti kriteriji raziskovalnih veščin pravzaprav del idealizirane normativne strategije, ki se ponavadi v vsakem intervjuju posebej, celo z isto osebo, nikoli ne uresniči ali pa uspešnost intervjuja celo zmanjšuje. Takšna prepričanja raziskovalcev so dostikrat neutemeljena idealizacija, ki rabi bolj temu, da lažje selekcionirajo in klasificirajo povsem neurejen empirični material in da lahko to "surovo gmoto" besed, stavkov, misli, premolkov in izrekanih ustrezno prilagodijo omejitvam svojega mentalnega sveta, pravilom svojih strokovnih standardov, zahtevam svoje analize in zakonitostim svoje discipline. Treba se je zavedati, da obstajajo številne strategije, ki vendarle vključujejo akcije in reakcije "subjekta v

intervjuju”, ki presegajo idealizirano strategijo pristopanja k intervjujskemu dogajanju, in obstajajo razni subtilni interesi, ki se jim ne raziskovalec ne informator ne moreta izogniti oziroma jih vsak trenutek svojega pomenka, pogovora ali srečanja nadzorovati. Želje raziskovalcev, da bi projekt analize intervjujskih izrek objektivirali do stopnje, da je sprejemljiv za teoretsko obravnavo in znanstveno kredibilnost, niso vselej analitsko podprte, saj intervjujska situacija pomeni križišče, presečišče, stičišče in očišče različnih konceptov in diskurzov. Na konstituiranje in lociranje vloge subjekta in objekta v intervjujski situaciji pri pridobivanju in interpretiranju intervjujskih izrek vplivajo številni dejavniki. Refleksije subjektivnih in objektivnih pozicij znotraj intersubjektivnega razmerja ponuja nekaj možnosti in perspektiv razlage vplivnih dejavnikov. V sleherni intervjujski situaciji tudi ne moremo govoriti o definiranju subjektivne in objektivne pozicije le v ednini. Govoriti je treba o fleksibilnih, nenehno spreminjajočih se in premeščajočih se subjektivnih in objektivnih pozicijah, za katere so značilne mutacije, transformacije, komodifikacije, oscilacije, adaptacije in podobne procesualne dinamike med dvema sogovornikoma. Te pozicije se zgoščajo, razpršujejo, premeščajo glede na intervjujski kontekst, se medsebojno podpirajo, druga drugi nasprotujejo, se križajo, spodkopavajo, dopolnjujejo, nadgrajujejo, srečujejo in razhajajo. Iz tega sledi, da te pozicije subjekta in objekta nikoli niso zares fiksne, še manj absolutne v svojih razmejitvah, saj so zlasti rezultat delovanja in součinkovanja raznih intervjujskih okoliščin, ki šele omogočijo vzpostavitev okoliščin za izvedbo intervjujskega dogodka. V raziskovalčevih očeh mora informator biti vselej dojet tako za objekt kakor za subjekt. Navsezadnje lahko izvajalci intervjujev hitro opazijo reverzibilnost tega procesa takrat, ko sami postanejo predmet informatorskih presoj in ocen. Razumevanje te epistemološke zarez, ki obstaja med vlogo subjekta in objekta, je namreč bistveno

tako za raziskovalčevo organiziranje intervjujskega dogodka kakor tudi za njegovo poznejšo dekonstrukcijo iz njega izhajajočih oziroma pridobljenih informacij.

Intervju kot polje analitske multiperspektivnosti

Na tem mestu podajamo eklektičen teoretski okvir nekaterih perspektiv, ki so lahko v pomoč pri razumevanju, načrtovanju in izvajanju intervjujev ter informacij, ki iz njih izhajajo. Spodaj navedene perspektive razširjajo teoretski instrumentarij v družbenih rabah raziskovalnih intervjujev kot metodoloških postopkov analitskega razumevanja življenja posameznikov in skupin. V terenski izkušnji, ki vključuje raziskovalčev poglobljeni vpogled v informatorjevo življenjsko zgodbo in bivanjske okoliščine bodisi skozi daljše obdobje in v več intervjujih bodisi v enkratni priložnosti, tako raziskovalec kakor informator v intervjujsko situacijo pritegneta tudi zelo osebne interese in intimna doživetja, vzpostavita komunikacijski kanal, standardizirata pomene izrekanj in razumevanje neverbaliziranih gest, se emocionalno navežeta, vzpostavita celo stike zunaj zamejene intervjujske situacije, morebiti ohranita kakšno vrsto odnosa tudi po končanih intervjujih itn. Vse to oblikuje kontekst, ki ga je treba upoštevati pri interpretaciji informacij – rezultatu intervjujskega dogodka.

1. Performativna perspektiva

Pri razlagi te perspektive se opiramo na knjigo angleškega filozofa jezika Johna L. Austina (1911–1960) *Kako napravimo kaj z besedami*, sestavljeno iz predavanj, ki jih je Austin imel na univerzi Harvard leta 1955, izšla pa je po njegovi smrti leta 1962. Obstajata vsaj dva razloga za pomembnost vključitve Austinove teorije v našo razpravo o intervjuju. Prvič, s svojo teorijo je Austin močno zaznamoval filozofijo jezika. Pri tem je poudarjal, da mora biti semantika rab

besed bolj preizpraševana in da so distinkcije v vsakdanji govorici in v medsebojni komunikaciji veliko subtilnejše in pomenljivejše, kakor bi si jih predstavljali. V svoji knjigi razlikuje med konstativi (to so izjave, ki jih lahko ocenjujemo kot resnične ali neresnične) in performativi (to so obljube, opozorila, grožnje, zahteve itn.). Z rafiniranjem klasifikacije izrek je konstituiral podlago za teorijo govornih dejanj.⁶ Ta teorija izhaja iz njegovega opažanja, da mnoge izreke, ki jih mi vsi prakticiramo v vsakodnevni komunikaciji, pravzaprav ne opisujejo realnosti, temveč nanjo tudi učinkujejo; torej govorna dejanja realnosti ne le oplazijo, ampak jo tudi določajo, oblikujejo, spreminjajo. Kakšen je torej lahko prispevek Austinove teorije na področju intervjujske situacije? V njegovem besednjaku rečeno: izreke v intervjuju moramo prej razumeti kot izvedbe nekih dejanj, kakor pa jih zgolj preprosto imeti za poročila te izvedbe.⁷

Drugi razlog je vezan na vprašanje, ki bi ga razločili na dva nivoja, in sicer, kaj informator in vpraševalec delata, ko nekaj drug drugemu govornita in kaj napravita, ko nekaj izrečeta. Zdi se, da ti dve dilemi bistveno sodoločata označevalno verigo intervjujskih situacij, ki se vzpostavijo med govorcema prav z gesto komunikacije, sprejemanja in oddajanja sporočil. Pri informatorjevem strukturiranju njegovih izrek je pomen izjav močno povezan z učinki govornih dejanj, ki jih imajo na oba sogovornika. Valerie Raleigh Yow tako izpostavlja dvojni pomen učinkov v intervjujski komunikaciji, in sicer navaja učinke intervjuja na informatorja oziroma naratorja (npr. refleksija lastne pripovedi, ponovna presoja lastne verzije življenjske zgodbe, ki se posreduje raziskovalcu, samoizpraševanje, ponovno preizpraševanje vprašanj nekoga drugega, avtoanaliza, nenavadno počutje, občutje bizarnih situacij v lastnem izrekanju, emo-

⁶ Austin, 1990, 14-15, 17-18, 22.

⁷ Prav tam, 18.

cionalne reakcije v intervjuju itn.), učinke intervjuja na raziskovalca (npr. aktiviranje emocionalnega aparata, imaginacija in fantazije, profesionalizacija ali intimizacija interpersonalnega odnosa, zблиžanje ali vzdrževanje distance s sogovornikom, monopolizacija komunikacije, pokroviteljski odnos itn.), učinke kulturne razlike, spola, starosti, razreda, etničnosti in subkulture, ter učinke intervjuja na ljudi, ki so blizu bodisi informatorju bodisi raziskovalcu.⁸ Upoštevanje pomena govornih dejanj v intervjuju pokaže, da je treba preusmeriti pozornost s pomenov stavkov na samo govorno dejanje oziroma na singularne dogodke izrekanja in jih vpeti v širši kontekst intervjujske situacije. Raziskovalca tukaj ne zanima vprašanje, *kaj je res*, kar je slišal od informatorja, temveč si mora za doseg analitske perspektive postaviti pomembnejše vprašanje, in sicer *kako deluje to*, kar je slišal; kako namreč deluje informatorjeva konstrukcija lastne pripovedi oziroma izreke, kako se vzpostavljajo obrambni mehanizmi v fazi izrekanja intimnejših, bolj travmatičnih delov pripovedi, kako se kreira komunikacijsko razmerje med intervjuvanecem in intervjujočim itn. Zdi se, da je za raziskovalca včasih boljše, da se vpraša, kaj je bilo s tem narejeno, ko je informator nekaj povedal, kakor pa to, kaj izrečeno pomeni na ravni smisla izjav. Nekatere terenske raziskave so indikativne v smeri komunikacijske in kulturne identifikacije raziskovalca z informatorji prav na točki govornih dejanj. Med takšne lahko uvrstimo kratko etnografijo avstrijskega antropologa z avstrijskim in ameriškim državljanstvom Mattija Bunzla o razcvetu avstrijskega gejevskega turizma v Pragi po padcu železne zavese. Bunzl se je namreč pridružil skupini družbeno dobro situiranih gejev z Dunaja, ki so v 90. letih začeli zahajati na seksualni turizem v češko prestolnico, kjer so bili njihova glavna tarča mladi fantje za avanturo. Bunzl je s precej avstrijskimi mo-

⁸ Povzeto po Yow, 1994, 177–187.

škimi opravil intervjuje o njihovih specifičnih “praških doživetjih”, v katerih so razkrivali zelo individualizirano ekonomijo seksualnih preferenc (v stilu izrek “*Fantje v Pragi so v postelji vselej zelo aktivni ... Tudi če je bilo kakšnega treba v akcijo zvabiti z denarjem, se je vselej obnašal kot pravi gejevski ljubimec*”, “*Ne spomnim se, da bi kdaj prej imel tako neverjeten seks kakor ravno v Pragi. In tam se je tudi prvič in edinkrat doslej zgodilo, da sem bil ‘zgoraj’ med analnim seksom. To je nekaj, kar sem si zmeraj želel uresničiti.*”)⁹ ter razkrivali personalizirano topografijo intimnih klubskih, rezidenčnih in drugovrstnih urbanih itinerarijev (npr. “*S tem tipom sem šel v Hansovo hišo [Haus Hans], kjer se je izkazal za pravo divjo žival. Tako hudo me je prefukal, da mi je takoj prišlo.*”)¹⁰ Menimo, da bi takšna intimna samorazkrivanja informatorjev bila otežena, če Bunzl ne bi izpolnjeval nekaterih socialnih pogojev za vstop v svet seksualnih avantur informatorjev. Dva dejavnika sta bržčas bila ključna za konstitucijo tovrstnih govornih dejanj: prvič, informatorji so ga dojemali kot sebi enakega po spolu, ni pa znano, ali tudi po spolni usmerjenosti, saj Bunzl te ne razkrije v študiji; in drugič, po etnični pripadnosti, saj ga informatorji vzajemno razpoznavajo kot Avstrijca, torej kot sebi kulturno enakega, na kar opozarja tudi avtor sam, ko pojasnjuje razloge za etnografsko “pristranskost”. Avtor namreč ni opravil intervjujev s češkimi informatorji s pojasnilom, da po svoji etnografski in jezikovni kompetenci ni antropolog Češke, ampak sodobne Avstrije, zato je njegova terenska raziskava narejena izrazito iz “avstrijske” perspektive, skozi katero je skušal dati glas avstrijskim gejevskim turistom v Pragi in ne njihovim češkim intimnim partnerjem. Ni dvoma, da je kljub tej okoliščini raziskava posegla na področje izjemno tabuiziranih kulturnih praks, katerih

⁹ Bunzl, 2000, 70–95.

¹⁰ Prav tam.

verbalizacija v intervjujih je na ravni govornih dejanj predstavljala svojevrsten *coming out of the closet*. Informatorji z izrekami o svojih spolnih praksah Bunzlu niso omogočili le vpogleda v svet svojih intimnih itinerarijev, ampak so se z delikatnimi informacijami, ki so jih navajali o sebi in drugih, vsakič znova konstituirali kot subjekti dejanja. S tem, ko so imeli priložnost v intervjujih govoriti o svojih nenavadnih seksualnih podvigih v Pragi, so homoseksualno usmerjeni avstrijski spolni turisti predvsem sporočali, da se njihov individualni življenjski slog izdatno realizira s spolno vitalnostjo, avanturističnim eskapizmom in kulturno prilagodljivostjo. Avtor z raziskavo njihovih posebnih življenjskih izbir na področju spolnega samouresničevanja ne naredi le vidnih in javnih, ampak jih s pomočjo akademske obravnave potrди kot družbeno veljavne in vredne pozornosti.

Perspektiva konceptualizacije govornih dejanj pri analizi življenjske zgodbe, pričevanja ali izpovedi lahko prispeva k lucidnejšemu in konciznejšemu dojetanju kontekstov vsebin, pridobljenih v intervjuju, če raziskovalec utegne razločiti pomen distinkcije med *'in saying ... something'* in *'by saying ... something'*. Lahko rečemo, da je Austin s svojo teorijo zakrivil to, da je subjekt izrekanja postal subjekt dejanja.¹¹ Naslov Austinove knjige si tako lahko za naš primer pomenljivo sposodimo za naslednjo parafrazo: "kako informator napravi samega sebe z besedami". Medtem ko nekdo pripoveduje svojo življenjsko zgodbo nekomu drugemu, ob tem sproti razvija podobo lastnega življenja nasploh in osebnega jezika, s pomočjo katerega nekaj izreka. Ponavadi se sčasoma posamezne narativne točke informatorja bodisi smiselno bodisi všečno povežejo v pripoved do

¹¹ Za dodatno in preciznejšo eksplikacijo zgoraj rabljene sintagme gl. Bogdan Lešnik, *Subjekt v analizi*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1997; predvsem poglavje "Subjekt dejanja", str. 139–154.

te mere, da se ta zdi smiselna, verjetna, zanimiva, celo posebna, vendar cenzurirana. Temu pravimo standardizacija intervjujske naričije. Podobe življenjske zgodbe, ki jih raziskovalcu posreduje informator, so seveda reprezentacije njegove recepcije lastnega sveta: sama raba jezika v intervjuju je najprej reprezentacija mišljenja neke osebe, vsak stavek v pripovedi je delček podobe informatorjeve misli in življenjska zgodba, osebna zgodovina ali avtobiografska pripoved je le reprezentacija nekega trenutka specifično konstruirane intervjujske realnosti.

2. Polifonična perspektiva

Ko govorimo o aplikaciji lingvistike na področje intervjujske izmenjave, ne mislimo strogo vzeto na gramatično raven jezika, temveč na tisto raven, ki jo lingvistika s svojimi dognanji vendarle omogoča, in to je prodoren uvid v dejavnostno in intersubjektivno naravo jezika oziroma uvid v naravo intersubjektivnega izrekanja oziroma komunikacije.¹² V tej perspektivi se sklicujemo na francoskega jezikoslovca Oswalda Ducrota (roj. 1930) in na njegovo pomembno spoznanje iz knjige *Izrekanje in izrečeno* (1985), da je jezik predvsem in najprej polemično orodje in hkrati kraj subjektivne konfrontacije. Osrednje mesto Ducroteve teze je vezano na njegovo polifonično teorijo izjavljanja, za katero se zdi, da je lahko primeren instrument za razlago vloge lingvističnih struktur znotraj intersubjektivnega razmerja, kakršno vzpostavlja intervjujska situacija pri proučevanju človeških skupnosti v njihovi skupinskosti in posa-

¹² Zelo pripravno teoretsko orodje za razlago tega, kaj socialnega se v komunikaciji dogaja med raziskovalcem in informatorjem v intervjuju, ki si dejansko nenehno izmenjujeta funkcije naslovljenca in pošiljalca, oddajalca in prejemnika, bi bile verjetno tudi Jakobsonove funkcije jezike. Prim. Roman Jakobson, *Lingvistični in drugi spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1988; predvsem poglavje "Lingvistika in poetika", odlomek – str. 147–161.

meznosti.¹³ Ducrot namreč nastopi proti dogmi tradicionalne lingvistike in filozofije jezika o enotnosti subjekta (*l'unité du sujet*). Iz tega izhaja, da subjekt izjave ne more biti enak subjektu izjavljanja, kar je osnova njegove teorije polifonije. Za razumevanje Ducroteve polifonične teorije jezika je ključno njegovo razlikovanje stavka in izjave. Medtem ko je stavek neka abstraktna konstrukcija, ki je stvar jezika, je izjava vselej konkretna in realizirana v govoru. Vsaka izjava je neponovljiva in je proizvod konkretnega in posameznega dejanja izjavljanja. Na osnovi ločitve med stavkom in izjavo Ducrot nato loči med pomenom (*sens*) in smislom (*signification*). Kadar se semantično opredeljuje stavek, imamo opravka z njegovim "pomenom", izraz "smisel" pa Ducrot prihrani za semantično opredelitev izjave. Odnos med smislom in pomenom pa je takšen, da smisel ne predstavlja nekakšnega seštevka pomenov oziroma kontekstov stavka, ampak je napotek oziroma skupek navodil, ki pomagajo razumeti smisel izjave. Glavni aspekt polifonije se nanaša zlasti na dve točki Ducrotevih idej: prva je vezana na distinktivno relacijo med pojmom 'izrekanje' in 'izrečeno', kar bi se v terminologijo izjavljalne situacije razprlo kot distinkcija med izjavljanjem in izjavo. Drugi moment je vezan na idejo, da se intersubjektivna situacija konstituira najbolj skozi diskurzivno situacijo, v kateri diskurz pogovora poteka še posebej iz razmerja med sogovornikoma. Intervju kot orodje za vstop v življenjski svet neke osebe odpira dilemo, kako z izjavo pravzaprav v medsebojnih odnosih zmerom rečemo več, kakor je v sami izjavi izrečeno. Gre torej za ireduktibilen presežek izrekanja nad izrečenim, ki se proizvede v gesti interpersonalne komunikacije, in ta presežek igra bistveno vlogo v polju kodiranja, dekodiranja, razumevanja sporočil in pozicioniranja med sogovornikoma. Temeljna

¹³ Ducrot, 1988, za tukajšnji interes pomembnejši pasusi na straneh 30–31, 173, 178, 182, 192, 194, 203–204.

ideja polifonične teorije je, da je mogoče smisel izjav označiti le kot konfrontacijo ali križanje več glasov oziroma subjektivnih pozicij sicer istega subjekta, ki se izraža z različnih gledišč. Govorec po temtatem ni nujno avtor kot tvorec izjave, saj vir njenega smisla ne more združevati vseh različnih idej, ki se pojavijo v eni sami izjavi, zato Ducrot izdelava nekakšno tipologijo subjektivnih instanc.

Razločitev subjekta izjave (*le sujet du dit*) od subjekta izjavljanja (*le sujet du dire*) se zdi v tem smislu pomemben vir za razumevanje Ducroteve teze o enem govorečem subjektu (*le sujet parlant*), ki lahko na ravni izjavljanja reprezentira več izjavljalcev (*les énonciateurs*). S tega vidika se celo morebitni kontradiktorni podatki, ki jih raziskovalci lahko pri informatorjih pogostokrat zasledijo v intervjujih, pokažejo kot smiselni in pomenljivi za razumevanje konteksta tako informatorjeve produkcije in reprodukcije življenjske zgodbe, osebne zgodovine ali situacijsko pogojene avtoinscenacije kakor raziskovalčeve analize in interpretacije tovrstnih informacij labilnega statusa. Prav zaradi tega je treba opozoriti, da Ducrot loči v pojmu govorečega subjekta (*le sujet parlant*), torej tistega, ki govori oziroma fizično izreka izjave (fizični nosilec glasu), tri diskurzivne like oziroma vloge, ki so vpisane v semantično strukturo izjave: *producent* (*le producteur empirique*), *lokutor* (*le locuteur*) in *enunciator* (*l'énonciateur*). Producent izreke, torej empirično svetno bitje, je tisti, čigar dejavnost rezultira v sami produkciji neke izjave, toda obstaja toliko, kolikor se priliči govorniku in izjavljalcu, četudi to priličenje ni nikdar popolno, saj producent kot "avtor" vedno pusti sled izjave. Lokutor ali govorec je oseba, ki se čuti odgovorna za svoje izjavljanje oziroma za posamezno izreko v smislu pomena prav te izreke. Ducrot zanj pravi, da je tisti, ki je zaznamovan *s samo izreko*, ali povedano drugače: je tisti, ki je označen *v izreki sami*, saj je tista instanca, ki je odgovorna za svoje lastno izrekanje. Instanca enunciatorja ali izjavjalca pa je tista, ki je zmožna izjavljalnega dogodeka ra-

zumeti v smislu, da vse izreke informatorja reprezentirajo eno ali več perspektiv oziroma točk pogleda (*les points de vue*). Ali povedano drugače: izjavljalci so liki, ki jih lokutor oziroma govorec vzpostavlja, ti liki pa so predstavljeni kot vir gledišč, izraženih v izjavljanju. Pravzaprav izvori teh različnih točk pogleda, ki so reprezentirane znotraj neke izreke, reprezentirajo različne točke pogleda. Izjavljalci kot viri točke pogleda so tiste "osebe", ki znajo diferencirati točko gledanja tako, da skozi njo prepoznajo različne statuse izrekanja. Vendar ko Ducrot govori o funkciji izjavjalca v komunikaciji, uporabi seveda metaforo, ki šele izčisti resnično delo izjavjalca v intervjuju: izjavljalci v resnici ne govorijo. Kakor razloži Ducrot, izjavljalci izjave nimajo ust, da bi govorili, so samo točke pogleda.¹⁴ Kako lahko to Ducrotevo znanje rabi našemu namenu? Pri spremljanju informatorja v njegovi izrekovalni akciji se pogosto dogaja to, da informator tako na ravni celotnega narativnega diskurza kakor na ravni ene same singularne izreke involvira v svoj naracijski akt neko število točk pogleda, pogosto mnoge od teh točk pogleda ne ozavesti ali celo nekaterim od njih izrecno nasprotuje. To je zelo pogosta praksa v tistih intervjujskih situacijah, kjer gre za poglobljene in dolgotrajne intervjuje z enim sogovornikom, kjer se sogovornika dotakneta občutljivejših, osebnih, tudi neprijetnih tematik za informatorja. Ducrot o narativnem diskurzu, ki ga – prav zanimivo – primerja s svojo teorijo izjavljanja zapiše: *"Treba se je zavedati tega, da je distinkcija med producentom in lokutorjem zelo blizu distinkciji, ustvarjeni v študijah o naracijah, med avtorjem, ki je na strani producenta, in naratorjem, ki je na strani lokutorja."*¹⁵ Ta Ducrotev pasus navajamo zato, ker lahko z njegovo pomočjo raziskovalec lažje osmisli marsikatero dilemo, povezano bodisi z navidez banal-

¹⁴ Povzeto po Ducrot, 1996, 56, 62, 68, 70, 86.

¹⁵ Ducrot, 1996, 66.

nimi naratologijami nesmislov bodisi pogostimi kontradikcijami ali s kompleksno "igro izrekanj", ki se pojavijo tako v metaintervjujski logistiki kakor znotraj informatorjeve pripovedi v obliki odgovorov na zastavljena vprašanja.

Za eno najbolj razvpitih antropoloških kontroverz, ki v svoji metodološki razsežnosti pravzaprav trči na ducrotevski problem, velja popadljiva kritika novozelandskega antropologa Dereka Freemana¹⁶ glede izvajanja terenskega dela znamenite ameriške antropologinje Margaret Mead na otoku Samoa, kakor ga je opisala v prelomni etnografiji *Coming of Age in Samoa*.¹⁷ Preden preidemo k Freemanovi kritiki, velja pojasniti nekaj stvari v zvezi z omenjeno študijo, v kateri Meadova pravzaprav na precej neortodoksen način opisuje odraščanje mladih Samoancev v prvinski družbi, s poudarkom na "svobodni spolnosti", ki jo je kot enega od elementov samoanske kulture na terenu opažala. Ta zaznava je Meadovo navedla na eno od njenih osrednjih tez raziskave, da je adolescenca na Samoi manj konfliktna, stresna in travmatična kakor v zahodni kulturi. Meadova je svoje terensko delo opravljala leta 1925, ko je bila ameriška družba še precej tradicionalna, in referenčni okvir presoje so Meadovi brščas predstavljali represivni vzorci takratne ameriške konservativne in stroge vzgoje. Z vidika vzgojnih prijemov, ki jih je Meadova poznala iz zahodne kulture, se je spolnost mladih Samoancev in Samoank zdela promiskuitetna, lahkoživa in hedonistična. Ker pa Meadova za to raziskavo ni imela toliko časa, saj je hkrati delala še neko drugo študijo, je nekatere terenske ugotovitve skoncentrirala na izpovedi dveh deklet, ki ju je vpraševala o dovoljenih zvezah na Samoi, dvorjenju, devištvu, prešuštvu in o spolnem ži-

¹⁶ Freeman je z Meadovo obračunal v treh svojih študijah: *Margaret Mead and Samoa*, 1983; posodobljena različica knjige iz 1983 *Margaret Mead and the Heretic*, 1997; *The Fateful Hoaxing of Margaret Mead*, 1998.

¹⁷ Študija je izšla leta 1928 in je Meadovo izstrelila med antropološke zvezde.

vljenju nasploh. Na podlagi pridobljenih odgovorov je prenačljeno sklepala na celotno situacijo, da so mladi Samoanci promiskuitetni, njihova puberteta pa nenapeta, saj sta ji dekleti pripovedovali o skrivnem shajanju nekje pod palmami, ljubezenskih pobegih, številnih dvorjenjih in celo o skrivnem posilstvu. Derek Freeman, ki je desetletje in pol po Meadovi obiskal ta otok, je ugotavljal, da je Meadova pri izvajanju intervjujev prišla do neverodostojnih podatkov in s tem do nekorektnih uvidov v domnevno svobodno spolnost samoanske kulture zgolj na podlagi nekaj partikularnih izpovedi. Ena od še živečih informatork je namreč priznala, da sta s prijateljico Meadovo "zafrkavali" oziroma zbijali šale na račun svojih seksualnih eskapad. Kakor je dejala v intervjuju, jima je Meadova postavljala takšna vprašanja, ki so ju spravljala v zadrego, zato sta se v intervjujih pošalili tako, da sta na vsako vprašanje odgovorili pritrdilno. To intervjujsko potegavščino pa naj bi bila Meadova, kakor trdi Freeman, sprejela povsem brez zadržkov, saj je na vsak način hotela najti kulturo, v kateri ni krize v adolescenci, in s tem potrditi svojo hipotezo. Naš namen ni razjasnjevati, kdo od njiju je na terenu pridobil pristnejši in verodostojnejši uvid v obravnavano kulturo, temveč primer navajamo, ker menimo, da bi Meadova takšne informatorske potegavščine lažje ustrezno ovrednotila, če bi imela na razpolago Ducrotevo polifonično teorijo izjavljanja, saj bi ta omogočila, da bi razpoznavala rabo različnih subjektivnih pozicij, ki jih prakticirajo isti informatorji (govoreči subjekti), da bi izrazili različnost enunciatorskih gledišč, ki jih pogojujejo bodisi kulturne okoliščine skupnosti bodisi intersubjektivni učinki intervjujev za informatorje same. In Freeman bi bržčas našel manj možnosti za tako rušilno kritiko njenega terenskega dela. Iz navedenega primera se da sklepati, da sta omenjeni dve dekleti enunciatorske like uporabljali tako, da so njune izjave ostale na ravni produkcije; torej na ravni govorečega subjekta brez slehernega označevalca v izjavlja-

nju, saj ju noben "jaz" ali uporaba prvoosebni oblik (npr. gledam, trdim, mislim, opažam, občutim itd.) ne označujejo niti ne zavezujejo. Z vidika lokutorske instance sta dekleti kot akterki intervjujske situacije očitno zavzeli položaj nosilk enega gledišča in stališča, ki ju je v očeh Meadove kazalo kot lahkoživki ali celo razuzdanki. Toda ta uniformna pozicija deklet kot govork v intervjuju spregleda odsotnost lokutorske vrednosti izjav v smislu lastnega pripisovanja odgovornosti za svoje izjavljanje, saj so bili standardi odgovornosti do izrečenega v samoanski kulturi drugačni kakor v zahodni kulturi, na kar je Meadova morda bila premalo pozorna. Koncepti romantične ljubezni, nezlomljive zakonske zvestobe, monogamije in zapleti zaradi partnerskega ljubosumja Samoancem, kakor pokažeta tako Meadova kakor Freeman, lahko delujejo celo komično. Vrednost izrekanja, rečeno v ducrotevskem besednjaku, tu ni prenesena izključno na izrečeno, kakor v zahodni oralni kulturi, kjer je bila komunikacija pretežno zreducirana na tisto, kar je bilo izrečeno, obljubljeno, izpovedano, priseženo (v slogu "dana beseda nekaj velja", "na dano besedo se računa", "dane besede se držijo"). Pri Samoancih ni bilo inhibicije ali potlačitve izrečenega, zato je lahko bilo izrekanje včasih tudi precej brezbržno, prostodušno ali norčavo, torej situacijsko določeno in potemtakem precej nestabilizirano in pluralno enunciatorsko dejanje, saj ni bilo vselej sankcionirano z izrečenim. Drugače povedano: izrekanje je bilo včasih tudi v funkciji izrečenega. Ali še bolj ducrotevsko: omenjeni terenski primer lepo pojasnjuje možen družbeni presežek izrekanja nad izrečenim, na katerega je treba računati.

3. Interpelacijska perspektiva

Tu nam je teoretski orientir znameniti prispevek francoskega marksističnega filozofa Louisa Althusserja (1918–1990) k pojmovanju ideologije in subjekta, čigar konceptualizacija vznikne v aktu ideo-

loške interpelacije individuuma. Intervju lahko v althusserjevskem smislu beremo kot specifičen teritorij ideološkega aparata, ki lahko razkrije precej tega, kako informator in raziskovalec reagirata na okoliščine, ki jima jih postavi intervjujska situacija. Althusserjev pogled na ideologijo izhaja iz razumevanja relacij med državo in subjektom. Za razumevanje kontekstov zbiranja kvalitativnega empiričnega gradiva na terenu, kakor so življenjske zgodbe, ustne zgodovine, osebne pripovedi, je dobrodošlo poznavanje delovanja t. i. ideoloških aparatov države. Ti naj bi delovali kot nekakšne institucije z nalogo, da generirajo ideologije, da delujejo v skladu z njimi, mi kot individui pa jih potem internaliziramo do tiste stopnje, da jih sprejmemo za svoje. Temu lahko rečemo tudi naturalizacija percepcije življenjskih okoliščin in samih realnosti. Kakor jezik je tudi ideologija struktura oziroma sistem, v katerem vsak trenutek prebivamo; sistem, ki govori skozi nas, vendar kot takšen, ki nam daje iluzijo, da imamo nadzor nad nečim, da svobodno izbiramo naše verjetje v stvari, za katere mislimo, da jim verjamemo, in za katere mislimo, da lahko najdemo mnogo razlogov, zakaj verjamemo ravno vanje oziroma vanje ne verjamemo. Tako Althusser poda osrednjo tezo o strukturi in delovanju ideologije v naslednji slavni definiciji: *“Ideologija je ‘predstava’ imaginarnega razmerja med individui in njihovimi realnimi eksistenčnimi okoliščinami.”*¹⁸ Ideje okrog reprezentacije in realnosti dopuščajo, da se to, kar se reflektira v imaginariju reprezentacije sveta, najdenega v ideologiji, kaže kot “realen svet” ali kot realne eksistenčne okoliščine. Althusser zato pravi, da ideologija ne reprezentira realnega sveta *per se*, temveč individuovo relacijo do realnega sveta, do njegovih percepcij realnih eksistenčnih okoliščin. Iz tega sledi, da ljudje ne moremo spoznati realnega sveta neposredno; to, kar lahko poznamo, so zmerom že reprezen-

¹⁸ Althusser, 1980, 65.

tacije tega ali onega sveta, ali reprezentacije našega razmerja do tega ali onega sveta. Ideologija je potemtakem imaginarna verzija, reprezentirana verzija. In zgodbe ali izreke, ki jih raziskovalci zbirajo od ljudi za raziskovalne namene s pomočjo intervjujev, razkrivajo relacijo vpletenih do posredovanega realnega sveta, ne pa realnega sveta samega.

Interpelacijska perspektiva omogoča dodatno razumevanje praks izvajanja, zbiranja in pripovedovanja življenjskih zgodb, ustnih zgodovin in osebnih pripovedi s pomočjo intervjujev. Pravzaprav lahko govorimo o dveh stvareh: na eni strani o življenjski zgodbi ali osebni zgodovini kot intervjujski naraciji, ki jo ima vsak informator (kot produktu naracije – to je raven objekta) in na drugi o intervjujskem kontekstu naracije (kot produktu interpersonalnega razmerja znotraj variabilnih intervjujskih situacij – to je raven procesa subjektivacije), ki je rezultat vzajemnih rab narativnih praks tako informatorja kakor raziskovalca. Upoštevanje te distinkcije pripomore k lažjemu uvidu tega, da izpovedane življenjske zgodbe, osebne zgodovine, pričevanja ali izpovedi, ki jih informatorji podajo raziskovalcu, niso nekaj, kar bi bilo objektivno dano, ampak je nekaj, kar je produkt raziskovalčevih in informatorjevih razmerij do vsebin, ki so bile izmenjane v intervjuju; je nekaj, kar je rezultat ideoloških reprezentacij, ki ustvarijo nit specifične podobe življenjskih zgodb, osebnih zgodovin ali izpovedi, kakor so se poustvarile skozi narativni proces intervjujskega dogodka. Intervjujsko zbiranje ustnih zgodovin ali seznanjanje z življenjskimi zgodbami informatorjev potemtakem ne sme biti pri obravnavi obsojeno na golo deskripcijo nekih življenjskih prilog ali doživetij nekoga drugega, akumulacijo skonstruiranih biografij skozi linearizme in “generične” kronologizacije; obsojeno tudi na to, da takšen ustni diskurz ljudskih teorij ostaja v sferi znanosti docela pojmovan kot antiintelektualističen, neteoretski, poljuden, literariziran, poetiziran, skratka, nepri-

meren za analitsko obravnavo. Prav iz tovrstnih epistemoloških zmot izvira tudi prepričanje nekaterih znanstvenih tradicij in intelektualnih okolij, ki menijo, da je zatekanje v tovrstno z intervjuji omogočeno zgodbarsko ali pripovedno empirijo neznanstveno početje, saj še zmerom prisegajo na pozitivistično vrednotenje "družbenih dejstev" kot objektivnih danosti časa in prostora. Treba se je zavedati, da kategorije objektivnosti, reprezentativnosti in kalkulabilnosti niso vselej najkoristnejši metodološki imperativi na področju družboslovnega in humanističnega raziskovanja, saj se s slepo vero v njihovo izključno interpretativno moč spregleda prenekatera družbena skonstruiranost domnevnih objektivnih okoliščin, zaradi česar ustni viri še danes trpijo neutemeljeno znanstveno marginalizacijo ali celo diskriminacijo.

Intervjujska situacija je vselej ideološko skonstruiran dogodek med dvema subjektoma; toda dogodek, ki je resničen. Raziskovalcu ne sme iti zgolj za to, da pridobi neko življenjsko zgodbo ali osebno izpoved, ki jo bo naknadno podvrgel interpretaciji, temveč mora ugotoviti, kako se je polje pripovedi življenjske zgodbe ali osebne izpovedi konstituiralo, enako mora spremljati, kako se je narativni diskurz posredoval skozi številne intervjujske okoliščine, kaj je ta diskurz določalo, kaj ga je oblikovalo, kaj ga je preoblikovalo, kaj ga je ustavilo in na katerih točkah izrekanja itn. Realna življenjska zgodba ali osebna izpoved informatorja za raziskovalca ne sme obstajati. Obstaja zgolj zgodba, pripoved ali izpoved neke osebe, za katero se moramo zavedati, da je skonstruirana s pomočjo intervjuja in determinirana z mnogimi ideološkimi učinki spola, starosti, družbenega razreda, etničnosti, družbenih norm, kulturnih repertoarjev, subkulture, bivanjskega okolja, družine, seksualnih opredelitev, imaginacije, osebnih želja, vsakodnevnih praks, kolektivne mentalitete, igre identitet itn. Raziskovalci pri svojem terenskem raziskovanju in stiku s svojimi informatorji radi pozabljajo, da tudi sami v interv-

juijske dogodke vstopajo s podobno obteženo ideološko prtljago. Refleksija te prtljage ne more biti izključena iz obravnave empiričnega gradiva, ki so ga pridobili s pomočjo intervjujskih, participativnih in podobnih socializacijskih srečanj z informatorji. Ni odveč opozorilo, da sta tako raziskovalec kakor informator transmieterja ideologije v intervjuju. Ideologija kot materialna praksa (pridobivanje in podajanje življenjske zgodbe, ustne zgodovine, osebne izpovedi je takšna praksa) je odvisna od razumevanja položaja subjekta. Ne obstaja praksa razen prakse v neki ideologiji in prek neke ideologije in ne obstaja ideologija razen ideologije prek subjekta in za subjekt. Kako potemtakem deluje to, da se individualni subjekt, ki v intervjuju podaja osebno izpoved ali doživetja, konstituira v polju ideološke strukture? Z drugimi besedami: kako ideologija ustvari pojem subjekta v intervjuju? Althusserjevsko gledano sta namreč tako raziskovalec kakor informator *vselej že subjekta*,¹⁹ subjekta ideologije, subjekta v ideologiji, subjekta v svoji lastni personalizirani ideologiji, v specifični intervjujski ideologiji, v kateri se gledata iz oči v oči, tehtata drug drugega, spremljata geste in poglede drug drugega, si izmenjujeta vprašanja in odgovore, vodita pomenek, skratka, se gibljeta v ideološki strukturi, ki jo spoznavata kot svojo lastno ali tujo in pogostokrat tudi samoumevno evidentno osebno ali resnico drugega. Ideologija kot struktura nas dobi in spremeni v subjekte tako, da potlej vselej ne razpoznavamo svojih subjektnih pozicij znotraj katere koli partikularne ideološke tvorbe v primeru takšne priložnostno oziroma začasno vzpostavljene človeške socializacije, kakršna je raziskovalni intervju. Althusser takšen trenutek pojasni s pojmom interpelacije. Življenjska zgodba, izpoved oziroma intervjujska izmenjava ne reprezentira resničnega informatorjevega življenja, ampak njegovo razmerje do njega; prav

¹⁹ Prav tam, 76.

tako vsak singularen intervjujski dogodek reprezentira osebno držo intervjuvanca in intervjujočega do njunega razmerja. Naposled lahko rečemo, da moramo to, kar v intervjujski situaciji uprizarjata oba, dojeti kot del njune avtoprezentacije in avtoinscenacije. Vsebinska intervjuja je torej ideološka konstrukcija *par excellence*. Ideologija interpelira individua, v našem primeru raziskovalca, zbiralca oziroma iniciatorja intervjuja enako kakor informatorja, pripovedovalca oziroma intervjuvanca, kot subjekta intervjujskega dogodka. Ta uvid v akademski praksi nikakor ni samoumeven, saj še obstajajo šole raziskovalcev s področij etnologije, ustne zgodovine, etnomuzikologije ipd., ki proučujejo življenjske zgodbe, terenska doživetja, ljudske teorije in intervjujske izmenjave tako, da jih obravnavajo kot samozadostne objekte, izolirane od širšega družbenega sveta, pri tem pa zanemarijo refleksijo raziskovalnih okoliščin lastnega početja, lastne vpetosti v projekt terenske logistike zbiranja in poznejšega kabinetnega analiziranja tovrstnega ustnega gradiva. Ena izmed pogostih epistemoloških napak, ki jo raziskovalci še vedno pogosto zagrešijo, je, da informatorjem vnaprej pripišejo "temeljne" in docela naturalizirane lastnosti, utemeljene na stereotipnem ter z biologizmi, organicizmi in esencializmi prepojenem privzemanju družbenih kategorij, kot so npr. starost, spol, spolna umerjenost, družbeni razred, etnična pripadnost informatorjev, in jih fiksirajo v sfero registrov, ki potem usmerjajo njihovo terensko delo in kajpada tudi njihov odnos do tega, kar v intervjujih od svojih informatorjev pričakujejo, in pogostokrat prav to tudi izvedo.

Narativno orientirane antropologija, etnologija, folkloristika in ustna zgodovina,²⁰ ki že nekaj desetletij v središče svojega interesa

²⁰ Za več gl. Clements, 1980; Titon, 1980; Robinson, 1981; Tonkin, 1992; Jambrešić Kirin, 1995 in 2000; Kotnik, 2001; Antonijević, 2009 in 2013; Ramšak, 2003.

postavljajo proučevanje življenjskih zgodb različnih posameznikov ali skupin, so bile pogosto tarča dominantnih zgodovinskih, socioloških, filozofskih in antropoloških akademskih struj, saj se tem proučevanje pripovedi življenjskih zgodb, ustnih zgodovin, pričevanj ali izpovedi ni zdelo dovolj relevantno in znanstveno, četudi so ravno tovrstna empirična gradiva edini vir za uvid v alternativne, neinstitucionalizirane, neetablirane in "zasebne" zgodovine ter kolektivne kulturne koncepte, s katerimi se prelamljajo individualni doživljaj, individualizirane vrednote, osebno moralno stališče. Srbska antropologinja Dragana Antonijević, ki se je v svoji študiji *Stranac ovde, stranac tamo* ukvarjala s proučevanjem življenjskih zgodb srbskih zdomskih delavcev (gastarbajterjev), takole utemeljuje raziskovalno vrednost zbiranja življenjskih zgodb: "*Narativni teoretiki vidijo življenjske zgodbe kot pomembno orodje samoidentifikacije in načina, na kakršnega dajemo smisel svojemu življenju. Pomagajo nam retorično formulirati in preizprašati življenjske izkušnje ter postavljati vprašanja glede eksistencialnih okoliščin, raziskujoč možne odgovore in probleme različnih okoliščin. V širšem kontekstu so pripovedi o življenju pomembne, saj se prepletajo z etiko, politiko, ideologijo, zgodovino ter družbenimi in kulturnimi procesi.*"²¹ Pri zbiranju takšnih ustnih virov so poglobljeni polstrukturirani in nestrukturirani intervjuji, ki rezultirajo iz življenjskih zgodb informatorjev, najboljša metoda. Individualne življenjske zgodbe morda res niso vselej primerne za koncipiranje širših teoretskih zastavkov, a nudijo bogato teksturo doživetih izkušenj in partikularnega kulturnega konteksta. Pri življenjskih zgodbah je posameznik enota analize, ki raziskovalcu omogoča, da za trenutek sestopi iz stolpa abstrakcije teorij in procese človeškega udejstvovanja in individualne ideološke investicije zagleda iz insajderske perspektive oziroma iz osebne točke gledanja,

²¹ Antonijević, 2013, 26.

ki teoretske generalizacije nekoliko prizemlji. In pronicljiv ter zverziran raziskovalec lahko pri proučevanju življenjskih zgodb, osebnih zgodovin, izpovedi in pričevanj izkoristi vso analitsko potenco, da prepozna delo ideologije v tovrstnih naracijah ter identificira funkcioniranje interpelacijskih mehanizmov na konkretnih empiričnih gradivih. Antonijevičeva v omenjeni antropološki študiji kaže, kako so individualne zgodbe gastarbajterjev, ki so odšli iz Srbije delat v Avstrijo, Švico, Nemčijo ali kakšno drugo državo, obtežene z dvema kolektivnima mitoma, in sicer mitom o uspehu in mitom o povratku. Idealno tipski obrazec naracij gastarbajterskih življenjskih zgodb je intervjujska avtoinscenacija informatorjev o uspešni socioekonomski transformaciji njihovih življenj. Gastarbajterski mit o uspehu namreč računa na ideologijo kolektivnih predpostavk tistih, ki niso zapustili doma in odšli v tujino, da je uspeh mogoče doseči s takšno življenjsko izbiro. Ideologija gastarbajterjev temelji namreč na potrebi po opravičenosti odhoda v tujino in po prepričevanju drugih o pravilnosti odločitve. Potreba, da ljudi v rodni državi prepričaš o doseženem uspehu na takšen način, je po mnenju avtorice študije gonilna sila gastarbajterskih zgodb. Toda idealizirano gledanje na gastarbajterstvo kot pot do življenjskega uspeha, ki ga nekateri informatorji tudi sami intencionalno reproducirajo v intervjujih z avtorico študije, ima tudi temnejšo plat, ki je povezana z mitom o povratku. Gastarbajter svoje "boljše življenje" praviloma zastavi kot kratkoročno avanturo, ki se manifestira v njegovi želji po hitrem doseganju konkretnih in lahko dosegljivih materialnih ciljev v tujini, zaradi česar se ne želi spremeniti navznoter. Svoj odhod na delo v tujino dojema kot nekaj začasnega, prehodnega, zato gastarbajtersko spremembo veže na zunanje vidike svoje osebnosti, zlasti v opredmetenje uspešno doseženega kratkoročnega cilja z materialnimi dobrinami.²² Zaradi tega

²² Prav tam, povzete naslednje strani: 241-242, 245-247.

gastarbajter ostaja tujec v državi dela, saj nima želje, da bi prevzel kulturo države ali okolja dela. Imperativ mu je, da svoj uspeh ter novi ekonomski in družbeni položaj pokaže v državi porekla, v svojem rojstnem kraju. Toda ob povratku se najpogosteje izkaže, da gastarbajterja družbene okoliščine tudi v njegovi rojstni državi interpelirajo v tujca, saj kot nosilec domnevnega "uspeha na tujem" postane preveč drugačen za rodno družbeno okolje.

Namesto sklepa

V uvodnih dveh razdelkih članka smo dokazovali, da problematika razumevanja in izvajanja intervjuja kot prevladujoče oblike empiričnega kvalitativnega raziskovanja ni le stvar metodologije in empirije, ampak zlasti in predvsem vprašanje epistemologije. Prav glede tega pa se zdi, da je antropološka znanost metodo intervjuja kot načina terenskega zbiranja podatkov in informacij bržčas pripeljala do najbolj diferenciranih rab in sofisticiranih osmislitev, čeravno je treba dodati, da skuša prispevek ta uvid interdisciplinarno nadgraditi. V nadaljevanju prispevka zatorej specifično raziskovalno situacijo fluidne in priložnostne skonstruiranosti interpersonalnega razmerja, ki ga opredeljuje soočenje (iz oči v oči) med raziskovalcem in informatorjem v intervjujski situaciji, utemeljujemo s pomočjo prikaza prvih treh obravnavanih perspektiv: v performativni perspektivi, izhajajoči iz teorije govornih dejanj Johna L. Austina, polifonični perspektivi, utemeljeni na teoriji izjavljanja Oswalda Ducrota, in interpelacijski perspektivi, ki jo je razvil Louis Althusser v povezavi s teorijo ideologije. Omenjene perspektive v svojem disciplinskem temelju resda niso antropološke, saj svojo uveljavitev prej dolgujejo filozofiji, lingvistiki ali sociologiji, toda antropologija jih ni povsem prezrla zaradi koristi, da lahko iz njih črpa pomembno spoznavno oporo za prenekatero teoretsko preokupacijo in analitski uvid.

V drugem delu članka, ki bo objavljen v prihodnji številki revije, bo prikazanih še preostalih pet pomembnih perspektiv: diskurzivna perspektiva, podprta s teorijo oblasti francoskega filozofa in teoretika kulture Michela Foucaulta, psihoanalitična perspektiva, osrediščena okrog teorije nezavednega avstrijskega nevrologa, psihologa in utemeljitelja psihoanalize Sigmunda Freuda, etnografska perspektiva, okronana s teorijo refleksivnosti francoskega sociologa, filozofa in antropologa Pierra Bourdieuja, mnemonična perspektiva, osnovana na teoriji spomina francoskega filozofa, sociologa in teoretika spomina Mauricea Halbwachsa, in dramaturška perspektiva, oprta na teorijo interakcije kanadskega sociologa in teoretika komunikacije ter socialnih situacij Ervinga Goffmana.

Bibliografija

ALTHUSSER, L. (1980): "Ideologija in ideološki aparati države", v: Skušek-Močnik, Z., ur., *Ideologija in estetski učinek*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 35-100.

AMIT, V., ur. (2000): *Constructing the Field: Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*, London & New York, Routledge.

ANTONIJEVIĆ, D. (2009): "Okviri proučavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu", *Etnoantropološki problemi*, 4(1), 13-35, Beograd.

ANTONIJEVIĆ, D. (2013): *Stranac ovde, stranac tamo: Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*, Beograd, Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

AUSTIN, J. L. (1990): *Kako napravimo kaj z besedami*, Ljubljana, Studia humanitatis, ŠKUC Filozofske fakultete.

BROWN, S. G., DOBRIN, S. I. (2004): *Ethnography Unbound: From Theory Shock to Critical Praxis*, New York, State University of New York Press.

BUNZL, M. (2000): "The Prague Experience: Gay Male Sex Tourism and the Neo-Colonial Invention of an Embodied Border", v: Berdahl, D. & Bunzl, M. & Lampland, M., ur., *Altering States: Ethnographies of the Transition in Eastern Europe and the former Soviet Union*, University of Michigan Press, Ann Arbor, str. 70–95.

CAUNCE, S. (1994): *Oral History and the local Historian: Approaches to Local Historian*, London & New York, Longman.

CLEMENTS, W. M. (1980): "Personal Narrative, the Interview Context, and the Question of Tradition", *Western Folklore*, 39(2), 106–112.

CLIFFORD, J. (1983): "On Ethnographic Authority", *Representations I*, 2, 118–146.

CLIFFORD, J. (1988): *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*, Cambridge, Mass. & London, Harvard University Press.

CLIFFORD, J., MARCUS, G. E. (1986): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley, University of California Press.

DUCROT, O. (1988): *Izrekanje in izrečeno*, Ljubljana, Studia humanitatis, ŠKUC Filozofske fakultete.

DUCROT, O. (1996): *Slovenian Lectures / Conférences slovènes. Argumentative Semantics / Sémantique argumentative*, ur. Igor Ž. Žagar (bilingual, English-French edition; from Fr. to Eng. translated by Sebastian McEvoy), Ljubljana, ISH - Ljubljana Graduate School of the Humanities.

FABIAN, J. (1983): *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Objects*, New York, Columbia University Press.

FREEMAN, D. (1983): *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*, Cambridge, Harvard University Press.

FREEMAN, D. (1997): *Margaret Mead and the Heretic: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*, New York, Penguin Putnam.

FREEMAN, D. (1998): *The Fateful Hoaxing of Margaret Mead: A Historical Analysis of Her Samoan Research*, Boulder (CO), Westview Press.

HAMMERSLEY, M., ATKINSON, P. (1992): *Ethnography: Principles in Practise*, London, Routledge.

JAKOBSON, R. (1988): *Lingvistični in drugi spisi*, poglavje "Lingvistika in poetika", odlomek - 147-161, Ljubljana, Studia humanitatis.

JAMBREŠIĆ KIRIN, R. (1995): "Svjedočenje i povijesno pamćenje: O pripovjednom posredovanju osobnog iskustva", *Narodna umjetnost*, 32(2), 165-187.

JAMBREŠIĆ KIRIN, R. (2000): "Personal Narratives on War: A Challenge to Women's Essays and Ethnography in Croatia", *Topos*, 2(1/2), 285-322.

KOTNIK, V. (2001): "Kako so preživele: O ženskem doživljanju vojnega nasilja na Kozjanskem", *Anthropos*, 33(1/3), 289-318.

LEŠNIK, B. (1997): *Subjekt v analizi*, Ljubljana, Studia humanitatis.

MEAD, M. (1928): *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation*, New York, William Morrow & Company.

MICHRINA, B. P., RICHARDS, C. A. (1996): *Person to Person: Fieldwork, Dialogue, and the Hermeneutic Method*, Albany, State University of New York Press.

RAMŠAK, M. (2003): *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji - na primeru koroških Slovencev*, Ljubljana, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.

ROBINSON, J. (1981): "Personal Narratives Reconsidered", *Journal of American Folklore*, 94(371), 58-85.

STOCKING, G. W. jr., ur. (1983): *Observers Observed: Essays on Ethnographic Fieldwork*, Madison, The University of Wisconsin Press.

ŠUMI, I. (2000): *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki perspektivi*, Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

THOMPSON, P. (1988): *The Voice of the Past*, Second Edition, Oxford & New York, Oxford University Press.

TITON, J. T. (1980): "The Life Story", *Journal of American Folklore*, 93(369), 276-292.

TONKIN, E. (1992): *Narrating our Past: The Social Construction of Oral History*, Cambridge, Cambridge University Press.

VAN MAANEN, J., ur. (1995): *Representation in Ethnography*, Thousand Oaks & London & New Delhi, Sage Publications.

YOW, V. R. (1994): *Recording Oral History: A Practical Guide for Social Scientists*, Thousand Oaks & London & New Delhi, Sage Publications.